

MARTA MILEWSKA

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Warszawie

<https://orcid.org/0000-0003-3283-4037>

ŻNIWO CHORÓB EPIDEMICZNYCH W GUBERNI PŁOCKIEJ W LATACH 1864–1914

Streszczenie

Poważnym problemem opieki medycznej w guberni płockiej w latach 1864–1914 były choroby epidemiczne. Do głównych chorób zakaźnych występujących na tym terenie były cholera, oспа, szkarlatyna, tyfus brzuszny i płamisty, dyfteryt, krup, odra, koklusz, odra i gruźlica. Analizując zachorowalność na powyższe choroby można stwierdzić, że w guberni płockiej była mozaika chorób, które występowały z mniejszym lub większym nasileniem. Celem artykułu jest przede wszystkim zwrócenie uwagi na śmiertelność będącą następstwem tych chorób. Każda z powyższych chorób epidemicznych pochłonięła wiele istnień ludzkich. W artykule zwrócono także uwagę na problemy opieki medycznej w guberni płockiej w zakresie walki z wybranymi chorobami epidemicznymi, a mianowicie cholerą, ospą i szkarlatyną.

Słowa kluczowe: choroba, choroba epidemiczna, choroba zakaźna, epidemia, cholera, oспа, szkarlatyna

Ogólny stan sanitarny guberni płockiej determinowała niewłaściwa asenizacja, brak odpowiedniej wody do picia i nieprzestrzeganie podstawowych zasad higieny miały istotny wpływ na występowanie na wspomnianym terenie chorób epidemicznych. Analizując częstotliwość pojawiania się chorób zakaźnych można stwierdzić, że w latach 1864–1914 nie było w guberni płockiej miast, osad i wsi, które nie zostałyby dotknięte chociaż jedną epidemią. Warto zaznaczyć, że w przeciągu omawianego okresu nie było też takiego roku, który był zupełnie wolny od chorób zakaźnych. Obszar guberni płockiej odznaczał się różnorodnością chorób, które przebiegały w poszczególnych latach z większym lub mniejszym nasileniem. Na obszarze guberni występowało wiele chorób o charakterze zakaźnym np. cholera, oспа, szkarlatyna, tyfus brzuszny i płamisty, dyfteryt, krup, odra, koklusz, odra i gruźlica.

Do głównych jednak chorób epidemicznych nękających w analizowanym okresie mieszkańców guberni płockiej należy zaliczyć cholere, ospę i szkarlatynę. Choroby te odznaczały się największym wskaźnikiem zachorowalności i zgonów.

Należy przy tym zaznaczyć, że na przełomie XIX i XX w. w ówczesnej prasie płockiej i w dokumentach władz gubernialnych i powiatowych nadal dominowała interpretacja przyczyn tych chorób, wiążąca pojawianie się epidemii z sytuacją atmosferyczną i panującą pogodą. Było to echo występującego wcześniej przez wiele wieków przekonania o tym, że epidemie rozprzestrzeniają się przez powietrze. W zasadzie w materiale źródłowym trudno znaleźć opinie o rzeczywistych przyczynach chorób zakaźnych, jakimi są wirusy i bakterie. W wykorzystywanych źródłach nadal utrzymywał się także pogląd o wpływie klimatu na zapadalność na choroby zakaźne wśród dzieci, z czego Autorka zdaje sobie sprawę. Do świadomości mieszkańców guberni płockiej w niewielkim stopniu docierały informacje o ówczesnym standardzie bakteriologii. Pojmowali więc choroby epidemiczne w dawny sposób, wiążąc je najczęściej z wpływami atmosferycznymi. Nie wiedząc o istnieniu bakterii i ich roli w etiologii chorób epidemicznych ludzie nie akceptowali metod profilaktycznych, zalecanych przez lekarzy, nawet wtedy, gdy owe metody do nich docierały. Nie poddając się zalecanej profilaktyce, przyczyniali się do wysokiej zapadalności i umieralności na choroby zakaźne.

W pierwszej połowie XIX w. cholera występowała epidemicznie kilka razy w Królestwie Polskim i za każdym razem nie omijała Płocka¹. W 1848 r. cholere do miasta przenieśli więźniowie, których przewożono Wisłą do Brześcia Kujawskiego z dotkniętego cholera Modlina. W dniu 14 września 1848 r. odbyli oni w płockim więzieniu tzw. dniówkę i kilka dni po ich pobycie w mieście wybuchła epidemia. W pierwszych dwóch miesiącach trwającej półtora roku epidemii cholery w Płocku zachorowało 575 osób. Dużą śmiertelność, w 1848 r. odnotowano nie tylko wśród mieszkańców miasta, ale też w całej guberni płockiej². Skłoniło to władze gubernialne do większej aktywności na polu profilaktyki. Niestety w praktyce działania te ograniczały się głównie do wydawania różnego rodzaju zarządzeń, rozporządzeń, przepisów, itp.

W 1866 r. w „Dzienniku Urzędowym Guberni Płockiej” zostały opublikowane *Przepisy pod względem niesienia pomocy lekarskiej chorym cholerycznym, tudzież wykonywania czynności felczerskich i wydawania z aptek lekarstw na koszt Skarbu*³. Przepisy te dotyczyły udzielania pomocy lekarskiej chorym

¹ F. Dorobek, *Epidemia cholery w Królestwie Polskim i guberni płockiej w 1848 roku*, „Notatki Płockie” 1879, nr 1, s. 25–36.

² *Wiadomości pomniejszych*, „Kronika Lekarska” 1890, nr 2, s. 93.

³ *Przepisy pod względem niesienia pomocy lekarskiej chorym cholerycznym, tudzież wykonywania czynności felczerskich i wydawania z aptek lekarstw na koszt Skarbu*, „Dziennik Urzędowy Guberni Płockiej” 1866, nr 8, s. 172–174.

na cholere, zasad bezpłatnego wydawania lekarstw z aptek oraz wykazu środków mających zapobiegać rozprzestrzenianiu się choroby w mieście. W sumie w 19 punktach określono w jaki sposób lekarze oraz felczerzy mieli udzielać pomocy lekarskiej osobom chorym na cholere. Istotne znaczenie miał jednak zapis o udzielaniu bezpłatnej pomocy ubogim chorym. W świetle tych przepisów chorym, którzy leczyli się sami we własnych mieszkaniach, lekarz miał prawo przepisywać leki będące przedmiotem handlu sklepowego. Rząd zobowiązał również lekarzy niosących pomoc chorym cholerycznym do tego, aby przypominali oni osobom z najbliższego otoczenia chorego o konieczności dokonywania dezynfekcji jego odchodów i używanych przez niego naczyń. Niezbędny do dezynfekcji siarczan żelaza miał być wydawany cierpiącym z powodu cholery w aptekach bezpłatnie na koszt skarbu państwa⁴.

Wzrost zachorowań na cholere spowodował, że zalecano wystrzegać się niektórych artykułów spożywczych: surowych owoców, ogórków i marchwi, zimnego lub wędzonego mięsa, tłustych lub nieświeżych ryb, grzybów, kwaśnego piwa oraz nadmiernego spożywania napojów alkoholowych. Zakazano również zbyt częstego moczenia nóg oraz kąpieli po jedzeniu lub po nadmiernym wysiłku fizycznym. Właścicielom zaś domów polecono utrzymanie ich w należyтым porządku i czystości oraz systematyczną dezynfekcję rynsztoków⁵. Warto jednak dodać, że przepisy zapobiegające szerzeniu się cholery opracowano nie tylko dla Płocka jako miasta gubernialnego, ale również dla poszczególnych miast leżących w granicach guberni. W zaleceniach tych rekomendowano również usuwanie nieczystości z miejsc publicznych, czyli ulic, dziedzińców i domostw. Nakazywano też zwracać szczególną uwagę na zaułki, miejsca poboczne i kałuże pełne ścieków⁶. Niestety zalecenia te w wielu miejscach odbiegały od istniejącej rzeczywistości, więc ich pełna realizacja nie była po prostu możliwa.

W 1867 r. cholera nadal dziesiątkowała nie tylko mieszkańców Płocka, ale ludność całego Królestwa Polskiego. Śmiertelność w tej części ziem polskich w 1867 r. z powodu cholery wynosiła 42%⁷. W tymże roku Kongresówka była najbardziej zagrożona cholera ze wszystkich krajów europejskich. Zachorowało i zmarło wtedy w granicach Królestwa pięć razy więcej osób niż w europejskiej części Rosji⁸. Cholera jako choroba epidemiczna dała się odczuć

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Obwieszczenie o zaradczych środkach przeciwko rozszerzaniu się cholery*, „Dziennik Urzędowy Guberni Płockiej” 1867, nr 28, s. 783–784.

⁶ *Środki ostrożności od cholery*, „Przegląd Lekarski” 1865, nr 37, s. 296.

⁷ *Sprawy bieżące*, „Gazeta Lekarska” 1867, nr 27, s. 436; *Cholera w Galicji*, „Gazeta Lekarska” 1867, nr 45, s. 724; *Ważniejsze epidemie w Rosji w ciągu pierwszych pięciu miesięcy bieżącego roku*, „Klinika” 1870, nr 20, s. 314.

⁸ K.T. Wasiliew, A.E. Segał, *Istoria epidemij w Rosji. Materiały i oczerki*, red. A.I. Metelkina, Moskwa 1960, s. 250.

mieszkańcom Płocka w 1873 r. We wspomnianym roku epidemia występowała dwukrotnie. Za pierwszym razem w miesiącach styczeń–luty – jako następstwo niewyleczonych dotąd przypadków z poprzedniego roku. Drugą zaś falę, poważniejszą w skutkach, zaobserwowano w połowie 1873 r., nastąpił wtedy wyraźny wzrost zachorowania na tę chorobę⁹. Szerzeniu się choroby sprzyjało też nieprzestrzeganie przepisów władz, a wręcz ich lekceważenie; nie zgłaszanie przypadków zachorowania na cholere. Wśród przyczyn, które wpłynęły na szerzenie się epidemii cholery w guberni płockiej w 1873 r. należy też wymienić: niewłaściwe odżywianie, częste infekcje prowadzące do ogólnego osłabienia organizmu, zbyt późne zgłaszanie się do lekarza, a więc w momencie, gdy cholera w pełni rozwinęła się w organizmie i na wyzdrowienie były niewielkie szanse oraz brak odpowiedniej wody do picia¹⁰.

Wzrost zachorowania na cholere skłonił Rząd Gubernialny Płocki, zgodnie z poleceniem naczelnika guberni, do wydania 20 sierpnia 1874 r. dokumentu, na mocy którego powołano Komitetu Sanitarny. W świetle tego dokumentu obowiązki Komitetu Sanitarnego były następujące:

- 1) nadzór nad sanitarnym stanem mieszkań,
- 2) nadzór nad stanem studzien i dobrocią znajdujące się w nich wody, a również nad publicznymi kąpielami,
- 3) nadzór nad dezynfekcją miasta w ogóle, a głównie nad szlachtuzem, cmentarzami, rynsztokami, śmietnikami, kloakami itp.,
- 4) nadzór nad dobrocią sprzedawanych w sklepach, na rynkach i w publicznych zakładach artykułów żywnościowych i napojów,
- 5) zbieranie i wyprowadzanie wniosków z działań Komitetu dla utworzenia miejscowej lekarskiej statystyki¹¹.

Z zakresu obowiązków wynika, że miał on być instytucją stojącą na straży przestrzegania przepisów sanitarnych w mieście Płocku. Pojawiła się też idea, żeby analogiczne komitety powstały w miastach powiatowych. Niestety występowanie epidemicznej cholery w następnych latach na terenie guberni płockiej wskazuje na to, że komitety te w praktyce były nieskuteczne.

Pojawiające się w 1885 r. informacje o przypadkach zachorowania na cholere w państwach europejskich, docierały również do guberni płockiej i wywołały zaniepokojenie¹². Wobec zagrożenia Płocki Komitet Sanitarny

⁹ *Obzor Płockoj Guberni za 1873 rok*, s. 58–61.

¹⁰ M. Milewska, *Opieka medyczna w guberni płockiej 1865–1914*, Pułtusk 2012, s. 99.

¹¹ Archiwum Państwowe w Płocku (dalej: APP), Akta Miasta Płocka (dalej: AmP), sygn. 1210, k. 17.

¹² *Cholera w Petersburgu*, „Korespondent Płocki” 1985, nr 21, s. 2; *Przed niebezpieczeństwem*, „Korespondent Płocki” 1885, nr 59, s. 2–3; *Cholera we Włoszech*, „Korespondent Płocki” 1887, nr 61, s. 4.

uznał, że należy przeprowadzić tzw. lustrację higieniczną miasta, ocenić realny stan sanitarny i określić środki zaradcze. Działania te miały na celu uchronić ludność przed kolejną falą epidemii. Naczelnikom poszczególnych powiatów zlecono zaś przeprowadzenie analogicznych kontroli w swoich powiatach i w ciągu miesiąca złożenie sprawozdania z wykrytych nieprawidłowości i wdrożonych środków zaradczych. Na podstawie przedstawionych raportów przez naczelników poszczególnych powiatów opracowano w 1886 r. wytyczne, które miały pomóc w walce z epidemiczną cholerą. Jednym z wprowadzonych środków sanitarno-ochronnych w granicach guberni płockiej było ograniczenie ruchu towarowo-pasażerskiego w miejscowościach przygranicznych¹³.

W praktyce realizacja tych zaleceń ograniczała się do wyznaczenia domów na szpitale choleryczne oraz placów na cmentarze. Walka z epidemiczną cholerą była tym trudniejsza, że rodziny chorych często ukrywały osoby dotknięte chorobą z obawy przed przymusową dezynfekcją. Problem stanowił także brak w aptekach środków służących do dezynfekcji, jak np. kwasu karbolowego czy wapna chlorowego oraz brak osób chętnych do pracy w miejscowych komitetach sanitarnych sprawujących kontrolę nad przestrzeganiem zasad higieny¹⁴. W obliczu takiego stanu rzeczy nie dziwi fakt, że w 1892 r. śmiertelność spowodowana cholerą w Królestwie Polskim wyniosła 43,8%¹⁵. Przypadki zachorowania na cholerę odnotowano także w guberni płockiej. W aktach miasta Płocka pojawiła się informacja łącząca wysoką śmiertelność w mieście z jej zbyt późnym diagnozowaniem¹⁶. Na problem ten zwrócił uwagę dr M. Erlich. Na łamach prasy medycznej wyjaśnił on, że cholera często przypominała ostro przebiegające, nieżytowe zapalenie przewodu pokarmowego wywołane zatruciem, dlatego chory zwykle lekceważył pierwsze jej objawy i zbyt późno zgłaszał się do lekarza¹⁷.

W 1892 r. na cholerę w guberni płockiej zachorowało 135 osób, zmarło zaś 77¹⁸. Wobec wzrastającego zagrożenia epidemiczną cholerą przypomniano mieszkańcom guberni płockiej o potrzebie zgłaszania stosownym instytucjom każdego przypadku wystąpienia tej choroby, tworzenia szpitali i domów izolacyjnych oraz grzebania ciał zmarłych w miejscach w tym celu

¹³ *Obzor Płockoj Guberni za 1885 rok*, s. 71–72.

¹⁴ M. Milewska, *op. cit.*, s. 101.

¹⁵ L. Wernic, *O epidemjach cholery ubiegłych i ostatniej z roku 1904*, „Zdrowie” 1905, z. 7, s. 555; *W sprawie zapobiegania cholerze*, „Zdrowie” 1910, z. 9, s. 741.

¹⁶ APP, AmP, sygn. 12614, k. 60.

¹⁷ M. Erlich, *Przyczynek do leczenia cholery*, „Medycyna” 1892, nr 42, s. 673–676.

¹⁸ *Obzor Płockoj Guberni za 1892 rok*, s. 59–60; L. Wernic, *O epidemjach cholery ubiegłych i ostatniej z roku 1904...*, s. 555; A. Adonajło, J. Szelaąg, *Problemy epidemiologiczne regionu płockiego. Część I. Zarys historyczny*, „Notatki Płockie” 1966, nr 6, s. 3.

wyznaczonych¹⁹. Walkę z cholerą utrudniał fakt, że wśród ludności krążyły pogłoski, że lekarzom polecono truć chorych na cholere, niszczyć ich pościel i sprzęty domowe. Plotki te powodowały, że chorych na cholere ukrywano²⁰.

Lekceważenie zagrożenia sprawiło, że cholera w 1893 r. szybko rozprzestrzeniła się na terenie guberni płockiej. Pierwsze przypadki zachorowania na tę chorobę odnotowano we wsi Bartniki w powiecie przasnyskim. Choroba dała o sobie też znać w miastach: Płock, Sierpc, Przasnysz, Raciąż, Nowe Miasto i Chorzele. W sumie w 1893 r. w guberni płockiej odnotowano 337 zachorowań na cholere, w tej liczbie 130 osób wyzdrowiało, miało miejsce 197 zgonów i 10 osób, które były w trakcie leczenia²¹. Cholera dotyczyła głównie ludność ubogą mieszkającą w zawilgoconych pomieszczeniach lub w lokalach o dużej gęstości zaludnienia.

Kulminacja zmagania z cholerą w Płocku nastąpiła jednak w 1894 r. Pierwsze przypadki zachorowań zanotowano w marcu. Od 10 marca cholera zaczęła pojawiać się w różnych dzielnicach na terenie Płocka. W „Obzorze Płockoj Guberni za 1894 rok” czytamy: „Choroba osiągnęła szczyt 22 lipca i trwała do 25 sierpnia, a następnie choroba osłabła. Na dzień 1 września były w guberni płockiej 152 osoby chore na cholere”²². Podobnie jak w latach ubiegłych choroba dotyczyła głównie ludność wywodzącą się z warstw ubogich, niedożywioną i mieszkającą w suterynach lub na poddaszach, a więc w miejscach, w których brakowało zdrowego powietrza²³. W trakcie epidemii podjęto następujące środki zapobiegawcze: izolację chorych, kwarantannę, dezynfekcję pomieszczeń i sprzętów domowych, kontrolę osób przybywających do guberni płockiej z obszarów dotkniętych epidemią i kontrolę sprzedawanej żywności. Rekomendowano też spożywanie przegotowanej i ostudzonej wody²⁴. Z danych podanych w „Obzorze Płockoj Guberni” wynika, że w 1894 r., podczas epidemii cholery w guberni płockiej zachorowało 2348 osób, z których zmarło 1222. Śmiertelność wynosiła więc 52%²⁵. Epidemia ta była jedną z groźniejszych w guberni płockiej w analizowanym okresie, a wspomnienie o niej jeszcze przez wiele lat budziło strach.

W początkach XX w. w guberni płockiej nadal obawiano się epidemicznej cholery. W prasie pisano: „Wobec fatalnego stanu naszego miasta pod względem sanitarnym grozi nam poważne niebezpieczeństwo w razie zjawienia się

¹⁹ APP, AmP, sygn. 12614, k. 28, 41 i 60.

²⁰ Rajkowski, *Korespondencje*, „Medycyna” 1893, nr 2, s. 34.

²¹ *Obzor Płockoj Guberni za 1893 rok*, s. 66–67.

²² *Obzor Płockoj Guberni za 1894 rok*, s. 63.

²³ APP, AmP, sygn. 12807, k. b.p.

²⁴ APP, AmP, sygn. 12973, k. 18–19.

²⁵ *Obzor Płockoj Guberni za 1894 rok*, s. 64–65.

straszego gościa”²⁶. Obawa ta towarzyszyła mieszkańcom guberni płockiej do wybuch pierwszej wojny światowej. Choroba ta drzemała w ukryciu i co pewien czas przypominała o swoim istnieniu. W obliczu jej zagrożenia mówiono o profilaktyce, o środkach zaradczych, ale właściwie niewiele uczyniono, by zminimalizować jej skutki i ocalić życie wielu osób.

W latach sześćdziesiątych XIX w. zanotowano w Królestwie Polskim, a więc i w guberni płockiej, wzrost zachorowania na ospę²⁷. W kolejnych latach sytuacja nie uległa poprawie. Remedium na epidemie ospy miały być szczepienia ochronne. Zarządzenie o powszechnym szczepieniu przeciw ospie zostało wydane w Królestwie Polskim w 1824 r., ale nie było wykonywane systematycznie²⁸. Część mieszkańców Kongresówki nie obawiała się ospy, nie traktowała jej jako choroby zakaźnej, dlatego nie czuła potrzeby poddawania się szczepieniu. O problemie tym pisano także na łamach prasy medycznej:

Lud prosty u nas w ogóle, ospy się nie boi, często porównywa on jej krosty do „perełek” dodając im jeszcze epitet ślicznych, które im są gęstsze, tem ma być lepiej, bo komu z woli Boga naznaczono umrzeć od nich, to umrze, a dla tych co się wychorują zdrowie na przyszłość²⁹.

Mieszkańcy guberni płockiej nie ograniczali również kontaktów z osobami chorymi na ospę, przez co nieświadomie przenosili ją do swoich domów.

W latach siedemdziesiątych XIX w. ospa występowała systematycznie w guberni płockiej. Epidemiczny charakter miała w 1872 r. Zachorowało na nią 1386 osób, z których zmarło 292, śmiertelność sięgnęła więc 21%³⁰. W kolejnych latach choroby nie udało się opanować. Świadczy o tym także informacja zamieszczona na łamach „Korespondenta Płockiego” w 1879 r., w której czytamy:

W ostatnich dniach poczęły objawiać się wieści jakoby w Płocku pojawiać się miała ospa epidemiczna. (...) W ostatnich tygodniach rzeczywiście miały miejsce tak na mieście jaki i w szpitalach tutejszych pojedyncze wypadki ospy (...) ale jak dotąd dzięki Bogu o epidemii ospy nie słuchać³¹.

²⁶ *Cholera w Petersburgu*, „Głos Płocki” 1908, nr 75, s. 2.

²⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, (dalej: AGAD), III Rada Stanu KP, sygn. 15a, k. 131.

²⁸ J. Fijałek, *Problemy medyczno-społeczne na ziemiach polskich w okresie rozwiniętego kapitalizmu do roku 1918*, „Archiwum Historii Medycyny” 1976, nr 1, s. 12.

²⁹ St. Rybicki, *Kilka uwag dotyczących zupełnego rozpowszechnienia u nas szczepienia ospy ochronnej*, „Medycyna” 1874, nr 49, s. 800.

³⁰ *Obzor Płockoj Guberni za 1872 god*, s. 36.

³¹ *Choroby panujące*, „Korespondent Płocki” 1879, nr 22, s. 1 i nr 82, s. 2.

Na ospę zapadały głównie małe dzieci. Choroba szczególnie dotyczyła niezaszczepione niemowlęta oraz dzieci starsze w wieku 12–14 lat, u których szczepienie w pełni się nie przyjęło. Chorobie towarzyszyły wykwity, odczyn na skórze w postaci krost, po których pozostawały ślady³².

Tabela 1

Zachorowania na ospę w guberni płockiej w latach 1892–1900

ROK	W SZPITALACH		POZA SZPITALAMI	
	Zachorowało	Zmarło	Zachorowało	Zmarło
1892	11	4	2997	882
1893	4	3	848	178
1894	0	0	113	9
1895	1	0	33	2
1896	0	0	46	7
1897	29	5	332	80
1898	37	8	1180	262
1899	16	3	1794	581
1900	7	2	363	86

Źródło: *Obzory Płockoj Guberni za 1892–1900 gody*.

Przełomowy w walce z ospą w guberni płockiej był 1880 r. Choroba pojawiła się w powiecie ciechanowskim, a dokładnie w miejscowościach Sońsk, Młock i Zalesie, a następnie w powiecie rypińskim w gminach: Żale, Osiek i Gójsk. Zachorowania na ospę odnotowano też w gminie Biezuń i w mieście Sierpc; w powiecie mławskim w gminach: Mława, Stupsk, Dąbek, Zeńbok, Kosiny Stare, Ratowo i Turza; w powiecie przasnyskim – gmina Dzierzgowo i miasto Przasnysz; na koniec w powiecie płockim w gminie Staroźreby³³. Na uwagę zasługuje fakt, że w guberni płockiej w ciągu 12 lat, poza 1876 i 1877 r., ospa występowała nagminnie. W tym czasie zachorowało na nią 6572 osób, z których 1913 zmarło. W prasie płockiej sygnalizowano jednak, że dane liczbowe ustalono jedynie w oparciu o wykazy urzędowe, w rzeczywistości zaś żniwo, które zebrała było

³² *Obzor Płockoj Guberni za 1879 god*, s. 87.

³³ *Obzor Płockoj Guberni za 1880 god*, s. 71–72; *Choroby panujące*, „Korespondent Płocki” 1880, nr 77, s. 1; M. Milewska, *op. cit.*, s. 114.

większe, ponieważ wielu przypadków zgonów nie zgłaszano³⁴. Ospa występowała nieprzerwalnie guberni płockiej do końca XIX w. Wskazują na to również dane zamieszczone w tabeli 1.

Na podstawie tabeli 1 można przyjąć, że chorych na ospę do szpitali w guberni płockiej trafiało niewiele. Zmagania z nią odbywały się głównie poza szpitalami. Problem polegał też na tym, że wielu chorych w ogóle nie szukało pomocy lekarskiej. Efektem tego stanu rzeczy była znaczna liczba zgonów wśród nieleczonych w szpitalach.

W okresie wiosennym ospa wyrządzała najwięcej szkód, i to zwłaszcza wśród ludności wiejskiej. Z niektórych gospodarstw nie było komu wyjść w pole, w domach leżało po szczęście lub siedem osób chorych na ospę. Zdarzały się też przypadki, że w jednej chacie w ciągu tygodnia umierały z powodu ospy dwie osoby³⁵.

Epidemia ospy dała się też we znaki mieszkańcom guberni płockiej w 1892 i 1899 r. Potwierdzają to również doniesienia prasowe. W „Echach Płockich i Łomżyńskich” pisano: „Ospa na nowo grasować poczyną w naszych okolicach i w mieście”³⁶, w innym zaś miejscu czytamy: „W Płocku i okolicy od dłuższego czasu panują ospa, szkarlatyna i dyfteryt. We wsi Parzeniu z powodu ospy jednemu z włościan umarło w ciągu jednego dnia troje dzieci”³⁷.

Epidemiczna ospa wystąpiła też w Płocku w 1909 r. W „Głosie Płockim” napisano: „Przebieg epidemii (w Płocku) bardzo poważny, było już kilka wypadków śmierci, szczególnie wśród młodzieży”³⁸. Wypada zaznaczyć, że ofiarami epidemii w Płocku, jak i w całej guberni, była głównie ludność uboga, która nie poddała się szczepieniu. Większą śmiertelność odnotowywano też na obszarach wiejskich. Jako przykład może tu posłużyć wieś Starożreby, w której na ospę zachorowało łącznie 50 osób, a zmarło 17 z nich³⁹.

Powyższe rozważania pozwalają stwierdzić, że ospa zajmowała jedno z czołowych miejsc wśród chorób epidemicznych w guberni płockiej. Choroba ta występowała w poszczególnych latach z różnym nasileniem zarówno w miastach jak i na wsiach, ale za każdym razem znajdowała tam swoje ofiary. Ospa była chorobą, której można było zapobiegać przy pomocy bezpłatnych szczepień ochronnych. Niestety do wybuchu pierwszej wojny światowej

³⁴ *Towarzystwo Lekarskie Płockie*, „Korespondent Płocki” 1880, nr 101, s. 2.

³⁵ M. Milewska, *op. cit.*, s. 118.

³⁶ *Ospa*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1899, nr 40, s. 3.

³⁷ *Choroby zaraźliwe*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1899, nr 63, s. 1.

³⁸ *Ospa*, „Głos Płocki” 1909, nr 93, s. 2.

³⁹ *Epidemia ospy*, „Głos Płocki” 1910, nr 27, s. 2.

w guberni płockiej istniała grupa niezaszczepionych, których obojętność, lekceważenie powagi zagrożenia i brak świadomości spowodowały, że ospa nadal pochłaniała wiele istnień ludzkich.

Jedną z chorób epidemicznych występujących w guberni płockiej była też szkarlatyna. W odróżnieniu od przedstawionych wyżej chorób występowanie szkarlatyny wiązano z warunkami pogodowymi. Wysoka temperatura w okresie zimy powodowała odwilż, częste zaś deszcze wiosną i jesienią sprzyjały wilgotności powietrza⁴⁰. W prasie podano, że: „(...) powietrze silne i wilgotne przy częstym wietrze i średniej temperaturze kilku stopni ponad zero sprzyja rozwojowi chorób”⁴¹. W jednym zaś z numerów „Ech Płockich i Łomżyńskich” można było przeczytać, że: „Słotny, stale wilgotny i zmienny czas nie sprzyja zdrowotności”⁴². Warunki pogodowe były też przyczyną epidemii szkarlatyny w guberni płockiej wiosną 1878 r. Na łamach „Korespondenta Płockiego” pisano: „Szkarlatyna od kilku miesięcy daje się miastu naszemu we znaki”⁴³. Jesienią tego roku liczba chorych na szkarlatynę zaczęła szybko wzrastać. Szerzeniu się choroby sprzyjały trudności związane z jej diagnozowaniem. Jeden z lekarzy praktykujących na terenie guberni płockiej wspominał o zgłaszających się do niego chorych z wysoką gorączką, zapaleniem gardła i tworzącymi się ropieniami na migdałach⁴⁴. Zapalenie gardła ustępowało zwykle po trzech dniach, ale u chorego pojawiały się obrzęki najpierw kończyn, a potem całego ciała. Chorobę tę diagnozowano jako szkarlatynę bez wykwitu skórniego⁴⁵.

Do rozprzestrzeniania się szkarlatyny przyczyniała się też nadgorliwość nieświadomych rodziców, którzy wychodząc z błędnego założenia, że każde dziecko musi ją przeżyć, wbrew zaleceniom lekarza nie wprowadzali izolacji dzieci chorych od zdrowych, lecz umieszczali je razem⁴⁶. Ciało zmarłego dziecka zamiast jak najszybciej pochować, rodzice często pozostawiali w pokoju w odkrytej trumience na trzy dni. Kobiety, które przychodziły z małymi dziećmi, aby pożegnać zmarłego, narażały ich zdrowie. Prasa alarmowała: „Umierają dzieci wyłącznie, ale starsi nieraz powodem ich śmierci (...) przez niezachowanie ostrożności”⁴⁷. Wielu rodziców ignorowało też zalecenia lekarzy i posyłało do szkoły swoje dzieci, mimo że ich rodzeństwo w domu chorowało na szkarlatynę⁴⁸.

⁴⁰ M. Milewska, *op. cit.*, s. 128.

⁴¹ *Choroby panujące*, „Korespondent Płocki” 1880, nr 76, s. 1.

⁴² *Zdrowotność*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1904, nr 99, s. 2.

⁴³ *Szkarlatyna*, „Korespondent Płocki” 1878, nr 90, s. 1.

⁴⁴ *Szkarlatyna*, „Korespondent Płocki” 1878, nr 69, s. 2.

⁴⁵ *O przebiegu epidemii szkarlatyny*, „Korespondent Płocki” 1878, nr 77, s. 2.

⁴⁶ M. Milewska, *op. cit.*, s. 129.

⁴⁷ *Szkarlatyna*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1900, nr 73, s. 2.

⁴⁸ M. Milewska, *op. cit.*, s. 131.

Szkarlatyna w guberni płockiej występowała podobnie jak cholera i ospa niemalże nieprzerwalnie. Przykładem mogą tu być lata 1885–1890, w których poza 1887 r. szkarlatyna występowała regularnie. Najwięcej przypadków zachorowania na tę chorobę odnotowano w 1885 – 254 osoby i w 1890 r. – 133 osoby. Pod względem śmiertelności dominowały jednak 1890 – 30% i 1886 r. – 27%⁴⁹. Zachorowalność na szkarlatynę w guberni płockiej w latach 1892–1900 przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Liczba przypadków zachorowania na szkarlatynę w guberni płockiej w latach 1892–1900

ROK	W SZPITALACH		POZA SZPITALAMI	
	Zachorowało	Zmarło	Zachorowało	Zmarło
1892	2	0	915	288
1893	5	1	849	265
1894	1	0	83	7
1895	2	0	96	17
1896	0	0	187	54
1897	19	2	908	281
1898	3	0	569	144
1899	7	0	1153	239
1900	2	0	280	74

Źródło: *Obzory Płockoj Guberni za gody 1892–1900*.

Szkarlatyna, jak pokazuje tabela 2, była chorobą sporadycznie leczoną w szpitalach. Walkę z chorobą prowadzono głównie w warunkach domowych. Szkarlatyna podobnie jak ospa występowała przez szereg lat nieprzerwanie, zmieniając jedynie swe nasilenie i ilość ofiar. W latach 1892 i 1893 śmiertelność przekroczyła 30%, zaś w latach 1896–1900 utrzymywała się w przedziale 20–30%. Najwięcej ofiar szkarlatyna znalazła wśród warstw najuboższych, zamieszkujących miejsca o niewłaściwym stanie sanitarnym⁵⁰. Gwałtowny wzrost zachorowania na szkarlatynę w guberni płockiej nastąpił w 1899 r. O fakcie tym donoszono także na łamach „Ech Płockich

⁴⁹ *Obzory Guberni Płockiej za gody 1885–1890*.

⁵⁰ *Z Lipna*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1898, nr 38, s. 3.

i Łomżyńskich” w następujący sposób: „W roku bieżącym w wielu miejscach panuje szkarlatyna, na którą zapadają głównie dzieci. Przebieg choroby jest ciężki i kończy się często śmiercią”⁵¹. Pod względem śmiertelności spowodowanej szkarlatyną dominował w analizowanych przedziałach czasu powiat rypiński⁵².

Wzrost zachorowania na szkarlatynę obserwowano wraz z utrzymującą się przez dłuższy czas odwilżą. Sytuację taką zaobserwowano w guberni płockiej w 1903 r. Na łamach prasy pisano, że w Szreńsku prawie w każdym domu, było jakieś dziecko chore na szkarlatynę⁵³. Analogiczna sytuacja występowała w powiecie przasnyskim. O wzroście zachorowania na tę chorobę donoszono w następujący sposób: „Ciężką jesień przeżyliśmy i ciężką zimą (...) tak w mieście jak i w okolicy panowała silna szkarlatyna (...)”⁵⁴. Na podstawie powyższych informacji można stwierdzić, że szkarlatyna jesienią i na początku zimy 1903 r. w guberni płockiej przybrała na sile przyjmując epidemiczny charakter. Jej ofiarami były głównie dzieci między 3–5. rokiem życia. Śmiertelność zaś wahała się między 8–28%, a niekiedy dochodziła nawet do 40%⁵⁵.

Szkarlatyna była chorobą epidemiczną, której w guberni płockiej nie udało się opanować do wybuchu pierwszej wojny światowej. Wskazują na to chociażby informacje, które pojawiły się w prasie płockiej w 1913 r. mówiące o obawach rodziców o swoje dzieci w związku z pojawiającymi się przypadkami zachorowania na szkarlatynę⁵⁶. W jednym z numerów „Głosu Płockiego” pisano: „Od początku panowania choroby w tym roku zanotowano w Płocku 118 zachorowań, z tego 17 wypadków śmierci. Obecnie chorych dzieci jest w szpitalu żydowskim – 6, w szpitalu św. Trójcy – 25”⁵⁷. Informacje te były niepokojące. Chorobą tą zostały też dotknięte dzieci w powiecie płockim we wsiach: Giżyno, Ciachcin i Jączewo Jeziorne⁵⁸. W raporcie za miesiąc październik podano, że od początku 1913 r. na szkarlatynę w Płocku zachorowało 145 osób⁵⁹. Obawy rodziców związane z pojawieniem się kolejnej epidemii szkarlatyny były uzasadnione tym bardziej, że w początkach XX w. nadal nie było skutecznych środków medycznych zapobiegających szerzeniu się tej choroby.

⁵¹ *Szkarlatyna*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1899, nr 99, s. 3.

⁵² *Choroby zaraźliwe*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1899, nr 54, s. 3.

⁵³ *Szreńsk*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1903, nr 13, s. 2.

⁵⁴ *Z przasnyskiego*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1903, nr 103, s. 3.

⁵⁵ *Na czasie*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1903, nr 71, s. 2.

⁵⁶ *Szkarlatyna i przewożenie chorych*, „Głos Płocki” 1913, nr 83, s. 2.

⁵⁷ *Szkarlatyna*, „Głos Płocki” 1913, nr 87, s. 2; nr 53, s. 2 i nr 88, s. 3.

⁵⁸ *Przebieg epidemii szkarlatyny*, „Głos Płocki” 1913, nr 85, s. 3.

⁵⁹ *Choroby nagminne w miesiącu październiku*, „Głos Płocki” 1913, nr 95, s. 2.

Szkarlatyna była chorobą zakaźną, która poważnie osłabiała dziecięcy organizm, a nawet prowadziła do trwałego kalectwa. Dzieci, które przeżyły tę chorobę potrzebowały dużo czasu, aby wrócić do pełni sił. Z chorobą tą wiązały się bowiem liczne powikłania jak np. choroby uszu, opuchlizny kończyn ciała, a nawet trwałe kalectwo⁶⁰. Jedynym sposobem zapobiegania szerzeniu się tej choroby była izolacja zarówno chorych w wyznaczonych szpitalach oraz izolacja rodzin w specjalnie przygotowanych w tym celu pomieszczeniach. W guberni płockiej, mimo że szkarlatyna pochłaniała wiele ofiar nie wprowadzono przymusu szpitalnego, nie urządzono domów izolacyjnych i specjalistycznych szpitali oraz nie zorganizowano odpowiedniej służby sanitarnej⁶¹. Nie podjęto również działań w celu zakupu kamery dezynfekcyjnej i zorganizowania domu przedpogrzebowego, do którego obowiązkiem byłoby przenosić ciała zmarłych na szkarlatynę.

Analizując liczbę zachorowania i zgonów na szkarlatynę w guberni płockiej wypada też zaznaczyć, że głównie obejmowała ona swoim zasięgiem powiaty północne, sąsiadujące z Rosją – rypiński i mławski oraz powiaty wschodnie – przasnyski i ciechanowski, graniczące z gubernią łomżyńską. Epidemie szkarlatyny, które pojawiały się w Płocku i w powiecie płockim najczęściej były efektem przenoszenia tej choroby z sąsiednich powiatów⁶². Zaniedbania sanitarne, warunki klimatyczne i brak zachowania podstawowych zasad higieny, a także przechowywanie wyrobów masarskich lub ich wytwarzanie w pomieszczeniach, w których znajdowały się chore na szkarlatynę dzieci stanowiły dogodny grunt dla rozwoju tej choroby⁶³. Brak środków medycznych i niska świadomość higieniczna powodowały, że choroba ta pochłonęła wiele istnień ludzkich.

Choroby epidemiczne stanowiły poważny problem ochrony zdrowia, tym bardziej, że gubernia płocka była mozaiką wielu chorób epidemicznych. W obliczu ówczesnych zaniedbań sanitarnych walka nawet z jedną chorobą zakaźną nie była łatwa, opanowanie zaś kilku chorób występujących na danym terenie było czymś niezwykle trudnym. Wskazują na to także dane statystyczne zawarte w tygodniowych raportach drukowanych w lokalnej prasie. Dane te nie są kompletne z uwagi na fakt, że nie wszystkie gminy i parafie przekazywały na bieżąco informacje dotyczące ilości zachorowań i zgonów, ale i tak pozwalają one ustalić, które z chorób zakaźnych były najbardziej dokuczliwe dla mieszkańców guberni płockiej. Do chorób nagminnych

⁶⁰ *W sprawie pomocy lekarskiej dla biednych*, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1903, nr 84, s. 2.

⁶¹ *Epidemia szkarlatyny*, „Głos Płocki” 1913, nr 75, s. 1.

⁶² M. Milewska, *op. cit.*, s. 137.

⁶³ „Głos Płocki” 1913, nr 77, s. 1–2.

w guberni płockiej należy więc zaliczyć: ospę, szkarlatynę, odrę, dyfteryt, krup, koklusz, grypę, tyfus brzuszny i cholere. Zapadalność na tzw. choroby nagminne w guberni płockiej przedstawia w 1904 r. tabela 3.

Tabela 3

Choroby nagminne w guberni płockiej w 1904 r.

Powiat	Ospa	Szkarlatyna	Odra	Dyfteryt	Krup	Koklusz	Grypa	Tyfus brzuszny	Cholera
Miasto Płock	10	40	101	52	490	38	brak	64	0
Powiat płocki	45	273	56	330	155	56	230	324	0
Powiat rypiński	68	95	94	80	43	67	198	194	0
Powiat sierpecki	84	418	115	158	294	112	254	122	78
Powiat mławski	91	471	282	147	68	33	336	105	0
Powiat przasnyski	14	246	60	75	75	122	189	180	0
Powiat lipnowski	6	96	1	87	99	69	183	39	0
Powiat ciechanowski	73	154	62	55	69	40	147	71	9
W sumie	391	1794	771	984	1293	537	1537	1099	87

Źródło: APP, Płocki Rząd Gubernialny, sygn. 2965, k. b.p.

W 1904 r. na wymienione w tabeli 3 choroby zakaźne w guberni płockiej zachorowało łącznie 8493 osoby. Największą liczbę zachorowań odnotowano w 1904 r. w powiecie sierpeckim. Wśród chorób zakaźnych dominowały we wspomnianym roku szkarlatyna, grypa i tyfus brzuszny. Warto też zaznaczyć, że spośród wszystkich powiatów guberni płockiej największym siedliskiem chorób epidemicznych był powiat rypiński⁶⁴. Epidemie nie omijały też powiatu lipnowskiego, który odznaczał się dużą zachorowalnością na ospę i szkarlatynę⁶⁵. W powiatach mławskim i ciechanowskim grasowała ospa, w płońskim – zimnica, a w przasnyskim – tyfus. Szerzeniu się chorób

⁶⁴ Wykaz chorób zaraźliwych, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1900, nr 21, s. 3.

⁶⁵ Przebieg śmiertelności za styczeń 1900 roku, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1900, nr 29, s. 3; Choroby nagminne podług danych urzędowych w miesiącu październiku, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1901, nr 12, s. 3; Choroby nagminne w miesiącu listopadzie, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1901, nr 14, s. 3; Choroby nagminne, „Echa Płockie i Łomżyńskie” 1904, nr 56, s. 3.

epidemicznych sprzyjała też migracja ludności w granicach guberni. Walki z chorobami epidemicznymi nie ułatwiał też fakt, że wielu mieszkańców wsi obawiało się szpitala, lekarzy i dezynfekcji⁶⁶.

Choroby epidemiczne w guberni płockiej stanowiły poważny problem, którego nie udało się wyeliminować do wybuchu pierwszej wojny światowej. W każdym miesiącu odnotowywano zgony spowodowane chorobami epidemicznymi. Z danych statystycznych dotyczących śmiertelności, zamieszczonych w tabeli 4, wynika, że z powodu chorób epidemicznych w 1913 r. zmarło 410 osób. Największa śmiertelność będąca następstwem chorób epidemicznych w tym roku wystąpiła w powiatach płockim, przasnyskim i mławskim⁶⁷.

Tabela 4

Liczba zgonów na choroby nagminne w guberni płockiej
w poszczególnych miesiącach 1913 r.

Miesiąc	Ospa	Szkarlatyna	Dyfteryt	Krup	Koklusz	Tyfus brzuszny
styczeń	1	7	8	2	7	9
luty	1	6	4	4	8	7
marzec	1	2	9	8	10	18
kwiecień	0	3	3	4	3	8
maj	0	3	2	3	6	13
czerwiec	0	2	6	2	3	16
lipiec	0	22	0	5	7	18
sierpień	0	8	9	3	5	17
wrzesień	0	27	1	2	5	9
październik	0	8	1	5	5	15
listopad	0	7	0	6	0	3
grudzień	0	11	2	5	2	13
W sumie	3	106	45	49	61	146

Źródło: APP, Płocki Rząd Gubernialny, sygn. 2970, k. b.p.

⁶⁶ Bedoin, *Zapobieganie szarzeniu się chorób zaraźliwych na wsi*, „Zdrowie” 1895, nr 120, s. 333. Autor artykułu podkreślił rolę izolacji w walce z chorobami zakaźnymi.

⁶⁷ APP, Płocki Rząd Gubernialny, sygn. 2970, k. b.p.

Konkludując należy zaznaczyć, że poza wspomnianą cholera, ospą i szkarlatyną w guberni płockiej występowały także inne choroby – gruźlica, błonica, zimnica, krup, odra, tyfus czy koklusz oraz choroby weneryczne. Częstotliwość ich występowania spowodowała, że w prasie płockiej były określane jako tzw. choroby nagminne, czyli często występujące. Czynnikiem, które sprzyjały szerzeniu się chorób epidemicznych w guberni płockiej były: nieprzestrzeganie przepisów sanitarnych, uchylanie się od szczepień ochronnych, niedostateczna opieka medyczna, brak leków i sprzętu medycznego oraz domów izolacyjnych. Na podstawie powyższych rozważań można stwierdzić, że gubernia płocka była mozaiką chorób, z którymi w obliczu powszechnej biedy i niskiej kultury umysłowej społeczeństwa trudno było walczyć. Niestety, choroby zakaźne nękające mieszkańców guberni płockiej w latach 1864–1914 miały charakter intermitujący tzn. stłumione, po jakimś czasie ponownie wracały.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Płocku

Akta Miasta Płocka, sygn. 1210, 12614, 12807, 2970, 12973.

Płocki Rząd Gubernialny, sygn. 2965, 2970.

Źródła drukowane

Obzor Płockoj Guberni za lata: 1873, 1879, 1880, 1885–1890, 1892–1894.

Prasa

„Dziennik Urzędowy Guberni Płockiej” 1866, nr 8; 1867, nr 28.

„Echa Płockie i Łomżyńskie” 1898, nr 38; 1899, nr 40, nr 54, nr 63, nr 99; 1900, nr 21, nr 29, nr 73; 1901, nr 12, nr 14; 1904, nr 56, nr 99; 1903, nr 13, nr 71, nr 84, nr 103.

„Gazeta Lekarska” 1867, nr 27, nr 45.

„Głos Płocki” 1909, nr 93; 1910, nr 27; 1913, nr 53, nr 75, nr 77, nr 83, nr 85, nr 87, nr 88, nr 95.

„Klinika” 1870, nr 20.

„Korespondent Płocki” 1985, nr 21, nr 59; 1878, nr 69, nr 77, nr 90; 1887, nr 61; 1880, nr 76, nr 77, nr 101.

„Kronika Lekarska” 1890, nr 2.

„Medycyna” 1892, nr 42; 1893, nr 2.

„Przegląd Lekarski” 1865, nr 37.

„Zdrowie” 1895, nr 120; 1905, z. 7; 1910, z. 9.

Opracowania

- Adonajto Aniela, Szelaż Janusz, *Problemy epidemiologiczne regionu płockiego. Część I. Zarys historyczny*, „Notatki Płockie” 1966, nr 6, s. 32–35.
- Dorobek Franciszek, *Epidemia cholery w Królestwie Polskim i guberni płockiej w 1848 roku*, „Notatki Płockie” 1879, nr 1, s. 25–36.
- Fijałek Jan, *Problemy medyczno-społeczne na ziemiach polskich w okresie rozwiniętego kapitalizmu do roku 1918*, „Archiwum Historii Medycyny” 1976, nr 1.
- Milewska Marta, *Opieka medyczna w guberni płockiej 1865–1914*, Pułtusk 2012.
- Wasiliew Konstantin T., Segal Aleksandr E., *Istoria epidemij w Rosji. Materiały i oczerki*, red. A.I. Metelkin, Moskwa 1960.

SUMMARY

The toll of epidemic diseases in the Płock Governorate between 1864 and 1914

Epidemic diseases were a serious problem of medical care in the Płock Governorate in the years 1864–1914. The main infectious diseases occurring in the above-mentioned province were cholera, smallpox, scarlet fever, typhus, typhoid, croup, measles, whooping cough, measles and tuberculosis. Analyzing the incidence of the above-mentioned diseases, it can be concluded that the Płock Governorate was a mosaic of diseases that occurred with greater or lesser severity. However, the aim of the article is to draw attention to the mortality resulting from these diseases. Each of the above epidemic diseases took its toll. It took many lives. The article also draws attention to the problems of medical care in the Płock Governorate in the fight against selected epidemic diseases, namely cholera, smallpox and scarlet fever.

Keywords: disease, epidemic disease, infectious disease, epidemic, cholera, smallpox, scarlet fever